

Jeg syntes allerede å ha hørt mer enn jeg riktig kunne forstå. Gerhardsen var for meg en ukjent person. Men jeg ville ikke la anledningen gå fra meg til å høre den mannen, som av noen var utsett til et så høyt verv. Kanskje ville han fortelle om forholdene fra fangeleirene i Tyskland? Så jeg gikk inn på brakkerommet, hvor det var kommet flere for å høre på Einar Gerhardsen som snart viste seg å være en mann med en lun humor og uvanlige evner til å fortelle både gamle og nyere historie. Men han kunne også gi løfte om hvor godt alle nordmenn skulle få det, når krigen var slutt.

Spesielt nevnte han at alle fanger sjøfolk og arbeidere som alltid har måttet ta det tyngste tak og når det gjaldt mest. De verken *skulle* eller *måtte* bli glemt sa han, og la særlig vekt på vår flåtes store betydning. Det at vi fanger ikke skulle bli glemt, var noe som ga han stor tilslutning og tillit blant oss.

Det ble uttrykt misnøye over den skipsfartsinteressen de norske myndigheter i London hadde utøvd. Derfor var det så viktig at det ble tatt godt vare på den gamle kulturen og de åndsverdier som hadde slike dype røtter i den vestlige verden. Dessuten var det også meget viktig at det ble tatt skikkelig vare på de store materielle verdier som alltid blir igjen etter en lang krig. Samtidig som det ble å ta vare på og å beskytte alle enkeltpersoner og grupper av mennesker som krigen hadde gått hardest utover. Og det er det bare vi som har vært hjemme og følt på kroppen, som kan gjøre, ble det sagt, med en sterk moralsk appell til oss tause tilhørere. Det at de i London hadde gitt tillatelse til å begå «bigami» hadde gjort at mange som var gift og hadde kone og barn hjemme i Norge, hadde giftet seg i utlandet. Det skulle bli en svært stor belastning for dem.

Dessuten fortalte han at han hadde truffet kjente og hilst på mange gode nordmenn i Tyskland. Blant dem Aanes fra Narvik, som tyskerne hadde plassert i det beryktede og fryktede straffekompaniet, som en ekstra straff fordi han hadde malt hakekors og solkors på en gris. Men vanligvis så tyskerne på oss nordmenn som «germanere» og vi kom i en særstilling i forhold til mange andre nasjoner, mente Gerhardsen.

Det var godt å vite at *den* mannen var i live som tok all skyld på seg for å berge sine arbeidskamerater fra å bli arrestert av tyskerne etter at de hadde malt det tyske hakekors og hirdens solkors på villa-grisen.

Einar Gerhardsen fortalte også fra «Sachsenhausen», hvor en «spåkone» kom til han og spådde at han skulle komme tilbake til sitt fedreland og bli en stor mann! En tilhører fra Finnmark sa da ironisk på sin dialekt: Det var vel den gamle «Halde» som kunne spå så pent åt deg. Gerhardsen stusset litt ved den uventede bemerkningen. Men som en mann med ordet i sin makt, fortsatte han å snakke som om intet var sagt eller hørt. Med den veltalenhet og sitt vinnende vesen, var det klart at han kunne drive det langt, selv om veltalenhet og store løfter aldri har vært noen mangelvare hos politikerne, var jeg klar over at det foregikk noe som jeg ikke riktig forsto. Vi var klar over at ikke alt som var blitt sagt, bestemt eller gjort i England i disse årene kunne være like populært for alle her hjemme. Fem år var også lang tid for dem som kjempet ute. Derfor syntes jeg det ville være uriktig om noen skulle benytte anledningen til å felle statsminister Nygaardsvold og hans menn i ryggen, når man hadde arbeidet i alle år for at også de skulle være velkomne hjem til Norge når krigen var slutt.

Det ble til at jeg var flere ganger og hørte på Einar Gerhardsen når han fortalte sine meget interessante og morsomme historier. Han var en svært god og engasjerende taler som ikke sa noe ufordelaktig om noen og derfor nøt stor tillit, hadde jeg inntrykk av. Men stedet for å være overtroisk og tro på «spåkoner» og gamle guder, ble jeg mer og mer interessert i *hvorfor* han var kommet fra en konsentrasjonsleir i Tyskland og hit til Grini, og fritt holde sine møter og foredrag. Noen hadde til og med utpekt han til å bli Norges statsminister. Det syntes jeg var mer enn merkelig under disse forhold, hvor man knapt torde tenke. Jeg og den unge mannen fra Vestlandet som hadde til arbeid å fyre med kull under de

store kokekjelene i kjøkkenet, ble riktig gode venner. Vi kunne spøke og le og betro hverandre hemmeligheter om vårt illegale arbeid. Han fortalte meg at han og faren ble arrestert av Gestapo og sendt til Sachsenhausen i Tyskland etter at den store Telavågsaken ble opprullet. Saken fikk det tragiske utfallet at mange ble arrestert og hjemmene brent etter at tyskerne oppdaget at de hadde holdt engelske spioner skjult der i lengre tid.

De satt svært hardt i det, og hadde selv liten tro på at de skulle klare å overleve slik tyskerne for fram med fangene der. Men så hendte det underet at en yngre bror var ute på sjøen og fisket, da et tysk jagerfly falt ned i sjøen like ved båten og sank. Men hans yngre bror klarte å redde den tyske flygeren fra å drukne og rodde han til land. Tyskerne så på det som en vennligsinnet og stor bragd. Som belønning for sin redningsdåd, ville tyskerne vise sitt storsinn. Han skulle få oppfylt et ønske om han hadde noe. Da ba han om at hans far og bror – som satt arrestert i Tyskland, måtte slippes fri! Det hadde tyskerne ikke regnet med og kom i stor forlegenhet på grunn av storsinnet sitt. For fri ville ikke Gestapo slippe dem! Dertil var de nok tiltenkt en annen skjebne, og Gestapo ville at gutten skulle velge et annet ønske. Men da han sto fast på sitt, ville tyskerne inngå et kompromiss for å berge ansikt. De sa at hvis han ville godta det, skulle de ta faren og broren hans fra Tyskland og hjem til Norge, og lovte at intet ondt skulle tilstøte dem så lenge krigen varte. Det gikk gutten med på. Derfor var han og faren blitt sendt tilbake med fly til Norge. Faren ble sendt videre nordover til en leir på Bardufoss, mens han ble sendt hit til Grini, hvor han nå gikk og fyrte under kjelene på kjøkkenet.

Sammen med dem på flyet var Einar Gerhardsen og en liten tykkfallen jøde. Han var gift med datter til en høyere tysk offiser, som var tilbudt et ønske for sine bragder på øst-fronten. Han hadde bedt for livet til sin jødiske svigersønn.

Dessuten var det en mann til, som han ikke kjente. At tyskerne satte mye inn på å holde løftet sitt, viste det store antallet av tyske jagerfly som beskyttet dem fram til Norge, sa han, og var sin yngre bror stor takk skyldig.

Men hvem tyskerne hadde vist sitt «storsinn» til ved å sende oss et «statsministeremne», var det ingen som visste, så det måtte sikkert ligge på et høyere og mer hemmelig plan. Men han visste at Einar Gerhardsen var arbeiderparti-mann, og hadde vært en dyktig og energisk kommunepolitiker i Oslo – med opprykk til ordfører i mai 1940. På Grini hadde han innledet et like energisk samarbeid med representanter fra de borgelige partier – med tanke på en samlingsregjering. Han fortalte meg mange rystende ting fra den tyske konsentrasjonsleiren Sachsenhausen, så jeg unngikk såfremt det var mulig å vaske meg med den tyske B-såpen. Vi var som sagt gode venner som åpent kunne diskutere alle problemer oss imellom når vi følte et lite håp om å overleve slutten på dette marerittet. Han hadde et kristent livssyn og uenige ble vi først da jeg ikke var helt enig med han i synet på avstraffelse av forrædere, angivere, torturister, tysktøser og de som i alle år hadde drevet økonomisk landssvik i stor stil.

Særlig vanskelig var problemet «Tyskland», og vårt forhold til vår store allierte – Russland. Da beskyldte han meg ofte for å være kommunist. Jeg ble som rimelig var, rasende over en slik uriktig beskyldning med en så velbrukt klisje – utsprunget fra Gestapo.

Noe jeg tok meg meget nær av og var dypt skuffet over, var at vi etter et slikt lang-natts-mareritt under tysk okkupasjon, ikke kunne bli enige om hvordan man burde gå fram for å forhindre en gjentakelse, og bevare den så dyrekjøpte freden for oss alle – uten at vi skulle være nødt til å bruke tyskernes egne metoder. Men jeg tilga han så gjerne, da jeg skjønnte at de kanskje hadde vært nødt til å love tyskerne en viss form for jovialt samarbeid for å slippe levende tilbake til Norge. De tyske nazistene var ikke de som lot en slik anledning gå fra seg. Hvordan tyskerne ville ta sitt nederlag som nå uunngåelig nærmet seg, var det ingen som visste. Vi var forberedt på alt, da det gikk rykte om at tyskerne kunne gå til den desperate handlingen å meie oss ned med maskingevær, til siste mann.

Våren kommer

Den lange og kalde vinteren hadde nå sluppet sitt favntak over landet. Våren var kommet og med den nytt håp og undring over det som hadde hendt ute i alle disse årene. Hvordan stod det til hjemme? Hvordan hadde jentene våre oppført seg i denne tiden? Dette opptok oss mye akkurat nå.

En svenske som også satt arrestert, var meget opptatt av de norske tysktøse-
ne som han mente hadde de beste forutsetninger for å bli gode hustruer. Med sin velutviklede varme sans for ømhet og kjærlighet og med sitt vennlige ordforråd, ville de bli til stor glede for sine menn. I motsetning til de mange frigitte, kalde kvinnenemed liten sans for menn og uten ett vennlig ord i sin munn fra vugge til grav. For dem var det ikke særlig vanskelig å holde tyskerne på avstand, sa han. Men det var jo en svenskes syn, som jeg ikke uten videre ville dele.

Når det var anledning til det, gikk jeg ofte bort til piggrådgjerdet. Der kunne jeg lengtende stå og se på grågåsa som fløy høyt over piggrådgjerdet. De fløy i sin karakteristiske plogformasjon med taktfaste vingeslag mot nord – til de lange dager og lyse netter. Jeg lyttet til de mange fine fuglelåtene og så på de skjønne blomstene (løvetann, hanefot og forglemmegei) som vokste innimellom den rustne piggråden. Når jeg sto der, var det alltid noe nytt å se. Sommerfugler og bier som fløy inn og ut og de flittige maurene som krøp langs bakken. For dem var piggrådgjerdet og minefeltet ikke noe hinder.

En dag oppdaget jeg en rev komme ut fra skogen. Han var grå og lurvet i pelsen og skadet i den ene forlabben. Han hadde trolig kommet for nær og stukket seg på den tyske piggråd. Det så ut som at både mennesker og dyr som kom for nær, ble skadet på en eller annen måte. Hver dag kom reven ut fra skogen – så punktlig at man godt kunne stille klokka si etter den. Han bare så på oss og nikket, der han på tre ben hinket forbi oss og inn i et skogholt på den andre siden av en kolle. Det så ut som om reven visste om en hemmelighet inne i skogen han gjerne ville fortelle til oss, men ikke fikk det riktig til. Ofte kunne vi stå flere hundre fanger å se på når han hinket forbi. Vi spøkte med det og kalte han for kuréren vår fra «gutta på skauen», og jeg syntes å ha gått glipp av noe den dagen jeg ikke hadde anledning til å møte opp ved gjerdet til rett tid. For bare det å se reven var som et friskt pust fra en trygg og våken.

Det hadde vært ganske rolig noen dager. Bare en appell morgen og kveld.

Selv Kuntze – Grinis plageånd – hadde holdt opp med sine plager. Det var stille før stormen, og nervøsiteten var til å ta og føle på. Ville våre allierte og gutta i Hjemmefronten klare kappløpet med tiden – før tyskerne rakk å gjøre noe?

Mens noen gikk rastløst omkring i sine egne tanker, sto et par unggutter i skjul bak en av brakkene og kommuniserte med jentene sine som sto i skjul bak de lukkede vinduene oppe i kvinnefengslet. De brukte et tegnspråk som etter hvert hadde utviklet seg til det nesten perfekte. Det var forbudt – men intet kunne forhindre de unge i å tro på en sommer, kjærlighet og lykke.

Men var det skjønt å høre og se *utenfor* gjerdet, var det desto mer trist *innenfor*. Jorda var opptråkket og svart etter de mange tusen fangene som gikk og løp fram og tilbake eller rundt i ring, når de ble jaget av tyskerne eller var på utrettelig leting etter noe å spise.

Nå når det var blitt vår, kunne jeg ofte se utsultne fanger, særlig russere, polakker, serbere og tsjekkere som nærmest krøp omkring med en trepinne i hånden for å grave opp karverøtter med – som de begjærlig spiste. En av tsjekkerne fortalte at i karveroten var det mange vitaminer som var god medisin mot «beriberi». Dessuten var det å rote i jorda en god mentalhygiene for de som måtte sitte inne også etter at krigen var slutt.

Han bodde på kriminell-brakken hvor brakkesjefen og innemennene var kriminelle nazister som stjal av maten, så de ble tykke og fete, mens fangene ble tynne og lette, sa han på gebrokkent norsk.

vakt og håp

Sent en kveld flyttet tyskerne inn i leiren, iført feltutstyr med gassmaske og maskingevær. Bare han som sto vakt utenfor kommandantens kontor, ble igjen ute. Mildt sagt – så sto våre nerver på bristepunktet. Det vekslet mellom angst og håp. Vi hadde nylig hørt rykter om at det svenske Røde Kors hadde rukket å kjøre inn i de tyske konsentrasjonsleirene for å evakuere norske fanger til Sverige. Men ville de rekke å hjelpe oss før det var for sent? Vi hadde hørt at Hitler var død. At han hadde kjempet mot bolsjevismen til siste åndedrag, og at hans etterfølger storadmiral Dönitz, hadde sagt at kampen mot bolsjevismen skulle fortsette.

Vi ble svært engstelige for at det vi fryktet mest, skulle skje før noen rakk å forhindre det.

Om morgenen 7. mai 1945 merket vi en stor travelhet overalt. Det var mange ting som måtte gjøres klar. Mye måtte klaffe hvis alt skulle gå bra. Maten skulle kokes, noen stå vakt når meldinger ble mottatt og sendt og forbindelsene måtte holdes. Midt i alt dette virket den velkjente tikkingen i vannkranen på kjøkkenet mer intens enn noen gang tidligere.

titten

Plutselig kvakk vi alle til som ved et sjokk, da vi hørte den tyske kommandanten rope i høytaleren, «Alle Gefangene Aufstellung!» Alle løp vi ut til appellplassen. Hva ville skje nå? Bare de som satt innestengt på cellene, ble der.

Med nervene på høykant i angst for hva som skulle hende, så vi alle opp mot det tomme vaktårnet hvor en tysk kommandant i fem lange år hadde stått og gitt ordrer til fangene.

Det vi ikke visste, var at en bil kjørte med stor fart mot Grini. I bilen satt to menn. Den ene meget velkledd i en ny, stripet dress av svensk fabrikat og holdt et papir godt fast i hånden.

Den andre iført en gammel og velbrukt norsk nikkers og anorakk. Han tvinnet nervøst ei alpelue mellom fingrene.

Bilen stanset brått utenfor kommandantens kontor, hvor de ba den tyske vakten om å be kommandanten komme ut! Vakten gikk inn, men kom straks etter tilbake med beskjed fra kommandanten om at de værsgod fikk komme inn til han. Nei, svarte de to i kor. *Nå* er det ikke vi som skal komme inn til kommandanten, *nå* er det kommandanten som skal komme ut til oss! Vakten gikk raskt inn med den noe uvanlige beskjeden. Da den tyske kommandanten kom ut, viste de han telegrammet som den velkledd mannen holdt i hånden, mens han ga den tyske kommandanten ordre om å bli med dem inn i leiren og gi fangene beskjed om å stille opp, for de hadde med en særdeles viktig beskjed til dem!

Tause og musestille sto vi og så på at døren til vaktårnet ble forsiktig åpnet, og inn kom to sivilkledd men fulgt av den fryktede kommandanten.

Min første tanke var at de to var fra Gestapo i Oslo.

Da sa den ene, som snakket svensk: «Kjære fanger, jeg er doktor Søderman, sjef for de norske polititropper i Sverige. Jeg er kommet hit for at dere skal være *de første* som får vite at krigen er slutt. Tyskerne har kapitulert. *Dere er fri!*» Et øyeblikk var det som om alt sto stille. Men da det gikk opp for oss at det virkelig var sant, ropte vi alle i kor et «H U R R A ! ! !» så høyt at luften dirret og det ljo-met utover landet fra tusen munn og ga gjenlyd i skogene. Den tyske kommandanten bleknet og trakk seg baklengs ut døren og forsvant, som troll i eske.

Det norske flagget ble heist til topps.

De som satt innestengt på celler, åpnet vinduene og ropte «Hurra!» De vin-ket og viftet med skjorter, bluser eller det de måtte ha for hånden.

Den andre mannen, som snakket norsk, sa: «Kjære landsmenn! Jeg er høyesterettsjustitiarius Paal Berg og ansvarlig sjef for Hjemmefronten og «gutta på skauen.» Vi har i lang tid stått på vakt, der inne i skauen, sa han og pekte med hånden på den kollen i skogen som selveste Mikkel rev gikk utenom. Og derfra

har vi dag og natt holdt et våkent øye med dere, og i samarbeid med ledelsen i leiren var vi klar til å gå til aksjon for å hefte dere ut fra Grini, hvis tyskerne gikk til noe desperat overgrep mot dere. Men heldigvis ble det ikke aktuelt, og jeg kan bekrefte det som doktor Harry Søderman har sagt. Tyskerne har kapitulert, Men det er ikke formelt i orden før i morgen. Det er dokumenter som skal underskrives, og mange ting som må ordnes. Derfor vil bare noen av ledelsen blant dere her på Grini reise ut i første omgang. De som bor nærmest, kan også reise ut. Så dere må forholde dere i ro her inntil videre, og vise verdighet. Gjør ikke noe overilt ved å ta dere selv til rette. For alt vil bli gjort for at det skal gå riktig for seg. De som har forbrutt seg, skal få sin straff sa han og gjentok: «Vis verdighet».

Så kommanderte han på godt norsk: Rett! Tred av! Den siste appell er slutt.

Marerittet er over

En uforklarlig følelse kom over meg da jeg virkelig ble klar over at krigen var slutt. Jeg hadde stått over tyskernes siste appell. Jeg var fri!

Men når alt dette som hadde hendt i alle disse årene kom for meg, (mine kamerater som stupte og falt underveis og de som lå på havets bunn. De som var forslått, mishandlet og lå skutt i bortgjemte graver, noen enkeltvis, andre i store massegraver. De som ofret *alt* og *mest* fortjente å oppleve freden var borte), kjente jeg gråten strømme på. Jeg gikk i skjul bak kjøkkenbrakken. Ingen måtte se at jeg gråt. Der lot jeg gråt og tårer få strømme fritt. Hvor lenge vet jeg ikke, men da jeg kom inn på kjøkkenet var blomstersuppen brent og uspiselig. Det gjorde ikke noe, for nå når det var fred og alle porter var åpnet, kom bondene med biler inn til Grini med store transportspann fulle med den deiligste kjøtt-suppe. Så det var bare å dele den ut, eller forsyne seg. Alle fikk spise seg mette, noe som de fleste ikke hadde gjort på lenge.

De tyske vaktene så vi ikke noe til, og de av fangene som hadde tilhørt det norske politi bar nå et politimerke på armen, og hadde helt overtatt vaktholdet med å opprettholde ro og orden. Som en ekstra påminnelse ble store plakater påtegnet «Vis verdighet» satt opp flere steder i leiren, så noe overgrep forekom ikke.

Plakaten «Vis verdighet» var som skreddersydd for de som sammen med tyskerne ikke hadde vist noen form for verdighet mot sine motstandere.

Gestapos håndlangere, angivere, kriminelle og overløpere av flere nasjoner som på ulike premisser var kommet inn på Grini for å renvaske seg, fikk beskjed om å bli igjen når de andre reiste ut.

Den tyske kommandanten hadde flyktet. Hvorhen visste ingen. Trolig hadde han ryddet seg en plass og gjemt seg blant de tyske soldatene i et forsøk på å slippe å stå til rette for sine ugjerninger.

Men på Grinis plageånd – Kuntze – kom trolig kapitulasjonen uventet. For da han ble klar over hva som var hendt, ble han helt fra seg av fortvilelse og løp nervøst fram og tilbake. Ikke torde han å være ute, og ikke torde han å være inne i leiren av frykt for å bli oppbanket eller lynsjet. Til slutt valgte han å gå til ordenspolitiet og ba om å bli arrestert og innsatt på en av cellene hvor han kunne føle seg mer trygg.

Over Nordsjøen er en lang distanse, så det ville trolig ta en tid før Kongen og statsminister Nygaardsvold med sin regjering rakk å komme hjem for å gjenoppta styret av Norge. Derfor måtte de som var utpekt til det, kappri med tiden for hurtigst mulig å komme til Oslo og kaste «ministerpresident» Vidkun Quisling og hans drabanter av taburettene, for å unngå lovløse tilstander i landet. Og selvsagt til det var selvfølgelig den som hadde ambisjon om en varm taburett, og flittig hadde benyttet sin fangetid til å sale sin «høye hest» for at det som var blitt spådd, skulle gå i oppfyllelse. I tillegg skulle alt gjøres klart til å

kunne ta imot alle de tusen fanger som nå ble sluppet fri. De skulle skaffes husvære, legehjelp og ordnes med hjemreise. Det var en krevende og ansvarsfull oppgave for å unngå kaos og de «lange knivers natt», som det var all grunn til å frykte etter fem års terrorvelde.

8. mai 1945 ble en *herlig* dag, med sol og sommer, oppbrudd og glede. Mange busser kom inn til Grini for å hente oss.

Over landet vaiet det norske flagget. Ingen flaggstang sto naken. Men få tenkte på at under vaiende flagg satt det noen og sprettet «Solkorset» og andre naziemblemer av seg og var bekymret for fremtiden.

Men jeg var opptatt på kjøkkenet med å skrape den brente suppen av kjelen. For kjelen skulle være ren og i orden til de som skulle overta etter oss. Da hørte jeg en stemme i høyttaleren som sa: «Nå snart kjører den siste bussen ut herfra, så alle de som ikke har fått beskjed om å bli igjen i leiren, må straks gjøre seg klar til å bli med ut!»

Jeg kastet skrapen, hentet mine eiendeler og gikk inn i bussen. Glede og forventninger var store etter tre år i tysk fangenskap.

Tilbake i leiren ble de som hadde stelt seg ille, ved å ha samarbeidet med tyskerne. Så kjørte vi med den siste bussen ut fra Grini, hvor folket sto utenfor og viftet med sflaggene. De jublet av glede og ropte «Grini-fanger! Grini-fanger» Hei! Hei! Hei! Det er gutter som har vasket seg! H U R R A!!! Alle virket glade.

Norge var fritt – Jeg var fri.

Lenge leve et fritt Norge!